

German-Danish Innovation

Kortlægning af
Femern Bælt-regionens
erhvervsmæssige potentiale

Interreg
Deutschland - Danmark

**GERMAN
DANISH
INNOVATION**

Dette projekt finansieres af midler fra Den Europæiske Fond for Regionaludvikling

Forord

*John Brædder, bestyrelsesmedlem Femern
Bælt Development, borgmester Guldborgsund
Kommune og formand Erhvervshus Sjælland*

Der er ingen tvivl om at byggeriet af Femernforbindelsen er en håndsækning til den økonomiske udvikling på begge sider af Bæltet de kommende år. Men perspektiverne på sigt for samhandelen og erhvervslivet i Femern Bælt-regionen rækker meget længere. Arbejdet med at få mest ud af potentialet er startet og accelereres i den kommende tid.

Både danske og tyske virksomheder hører til blandt erhvervslivets førende globalt set, og "dansk design" og "tysk kvalitet" er verdensomspændende brands. I de kommende år bliver forbindelsen mellem Tyskland og Danmark stærkere ikke kun infrastrukturelt, men også på felter som handel, samarbejde og innovation.

Handelssamarbejdet over Femern Bælt rummer et betydeligt potentiale for at etablere sig på nye markeder – i Tyskland, Danmark og faktisk også hele Skandinavien og videre til resten af verden. For Femernforbindelsen er ikke bare en forbindelse mellem Lolland og Femern, Sjælland og Holsten, men et nyt link mellem de nordiske lande og det europæiske kontinent. Men når to landes erhvervsliv mødes, mødes også to kulturer og to forskellige forbrugere. Og selvom vi ligger geografisk tæt, så kræver det udveksling og markedstilpasning, når man skal ramme kunder og forbrugere over grænsen, hvad enten man handler B2B eller B2C.

German-Danish Innovation giver sjællandske og holstenske virksomheder mulighed for at komme igang med at tilpasse og ramme hinandens markeder. Der opbygges relationer på tværs og den fælles forståelse og udviklingsopgave bygger en handelsbro, som rækker langt ud over byggeriet af Femernforbindelsen. Den dansk-tyske forbindelse kommer til at accelerere erhvervslivet, fordi den skaber bro for samhandel og vækst mellem to adskilte regioner. Det arbejde accelererer vi med blandt andet German-Danish Innovation, og der er grund til at have høje forventninger på Femern Bælt-regionens vegne, for potentialet er stort, og jeg håber at mange virksomheder på begge sider vil gribe mulighederne.

Werner Kässens, adm. direktør KiWi, Kieler Wirtschaftsförderungs- und Strukturentwicklungs GmbH
Dirk Gerdes, adm. direktør Wirtschaftsförderung Lübeck GmbH
Dr. Frank Schröder-Oeynhausen, adm. direktør Technikzentrum Lübeck

Med corona-krisen står vi alle over for store økonomiske og sociale udfordringer. Netop i denne situation er det vigtigt at rette blikket fremad og møde de udfordringer med en innovativ tilgang. Og det er præcis målet med det dansk-tyske Interreg-projekt German-Danish Innovation

Projektet ønsker at bidrage til at tiltrække virksomheder, investeringer og kvalificeret arbejdskraft til Femern Bælt-regionen og fremme regionens position som en attraktiv og innovativ erhvervsregion i Nordeuropa. Målet er at fremme handelsforbindelserne mellem Region Sjælland og Holsten, og derudover vil projektet initiere dansk-tyske innovationssamarbejder for SMV'er. Virksomhederne opnår omfattende kendskab til det tyske eller danske marked og lærer med fokus på bl.a. innovation og marketing mere om mulighederne i et grænseoverskridende samarbejde. Samarbejde på tværs af Bæltet kan accelerere SMV'ernes udvikling af fysiske produkter, tjenesteydelser eller tilpasningen heraf til de lokale kundebehov, så deres – og dermed også hele Femern Bælt-regionens – konkurrenceevne styrkes på længere sigt.

Der eksisterer i forvejen en lang tradition for fælles projekter og samarbejde mellem Danmark og Tyskland, og flere dansk-tyske initiativer er tidligere blevet implementeret med gode resultater. Wirtschaftsförderung Lübeck, Kieler Wirtschaftsförderung og Technikzentrum Lübeck ser derfor frem til i tæt samarbejde mellem Lübeck, Kiel og vores danske partnere og med langsigtede perspektiver at styrke regionens virksomheders vækst i Europa.

De tre vigtigste pointer

1

Beslutningen om at etablere den faste Femern Bælt-forbindelse skyldes primært et ønske om at omlede trafikstrømme på en større geografisk skala, og har kun i mindre grad været baseret på ønsket om regionaludvikling i nærregionen omkring Femern Bælt. Denne sideeffekt af at forbindelsen nu kommer, repræsenterer ikke desto mindre et stort potentiale for Femern Bælt-regionens erhvervsudvikling, og det gælder om at udnytte dette potentiale bedst muligt. Der er nogle sektorer, hvor der i regionen i dag findes styrkepositioner med stort potentiale for vækst de kommende år i tiden op til og efter etableringen af den faste forbindelse. Dette gælder især for logistik og maritime erhverv, cleantech og grøn økonomi, life science, fødevarer og agribusiness samt turismen.

2

Den igangværende coronakrise har fået mange virksomheder til at gentænke dele af deres forretningsmodel, forsyningskæder eller salgsstrategi på grund af ændrede vilkår på markedet. Nogle virksomheder lykkedes med innovative løsninger, der forbedrer deres forretning på længere sigt. Etableringen af Femern-forbindelsen giver ligeledes anledning til at virksomheder i Femern Bælt-regionen overvejer, hvordan den ændrede geografi kan påvirke deres forretning og hvilket potentiale der ligger for dem ift. samarbejde om innovation eller etablering på nye markeder.

3

Implementering af innovative løsninger eller nye teknologier i forretningen kan være en vej for virksomheder til at øge deres produktivitet og konkurrenceevne. I Femern Bælt-regionen findes en lang række universiteter og vidensinstitutioner, der arbejder med anvendt forskning, og som kan indgå i samarbejder om at skabe innovation i virksomhederne. Mange af disse vidensinstitutioner har stor ekspertviden inden for konkrete felter, og en øget indsats for at få bragt denne viden i spil mellem virksomhed og vidensinstitution – gerne på tværs af Femern Bælt – vil være til gavn for regionens produktivitet og erhvervsmæssige potentiale.

København

Hamburg

Femern Bælt-regionen betegner området bestående af Region Sjælland i Danmark og Kreis Ostholstein, Lübeck, Kreis Plön og Kiel i Tyskland. Regionen fungerer i dag i høj grad som økonomiske oplandsregioner til storbyerne København og Hamburg.

German-Danish Innovation

German-Danish Innovation er et projekt, der hører under Interreg Deutschland-Danmark programmet og opererer i regionen omkring Femern Bælt. Projektet har til formål at styrke virksomheders konkurrenceevne ved at øge de kommercielle interaktioner på tværs af Bæltet. Dette såvel virksomheder imellem som mellem virksomheder, eksperter og relevante vidensinstitutioner. Målgruppen for deltagelse er primært de små- og mellemstore virksomheder (SMV'er), og de deltagende SMV'er vil som en del af projektet få viden om markedet på den anden side af grænsen og muligheden for grænseoverskridende samarbejde med fokus på især innovation og afsætning.

Projektet German-Danish Innovation forventes at løbe frem til 2022. Perspektiverne for deltagernes engagement rækker dog længere ud i fremtiden, og fokuserer i høj grad på den ændrede geografi, der vil opstå som følge af en færdigetableret fast forbindelse under Femern Bælt og dertil sluttende infrastruktur om 8-10 år. Med denne nye geografi følger en øget nærhed til et nyt afsætningsmarked og arbejdsmarked, men også tilstedeværelsen af nye potentielle konkurrenter, som det kan være relevant at forberede sig på. Virksomhederne kan have brug for at deres produkter eller services udvikles og forbedres for at være konkurrencedygtige. Der kan også være tale om, at særlige godkendelser og tilladelser skal være på plads, hvorfor German-Danish Innovation-projektet også vil bistå virksomheder ved at trække på myndigheder og juridisk ekspertise, som projektpartnerne har eller kan tilkøbe. Derudover tilbyder German-Danish Innovation deltagervirksomhederne adgang til viden om det tyske/danske marked samt hjælp til udarbejdelse af en konkret markedsstrategi samt ikke mindst match-making med relevante virksomheder eller andre aktører på den anden side af Bæltet.

Nærværende rapport skal bidrage til at skabe overblik over de erhvervsøkonomiske udfordringer og muligheder som findes på tværs af landegrænsen i den østlige del af Interreg Deutschland-Danmarks programområde – altså Femern Bælt-regionen. Med dette håber vi at kunne bidrage til generel vidensspredning og øget kommerciel interaktion.

God læselyst.

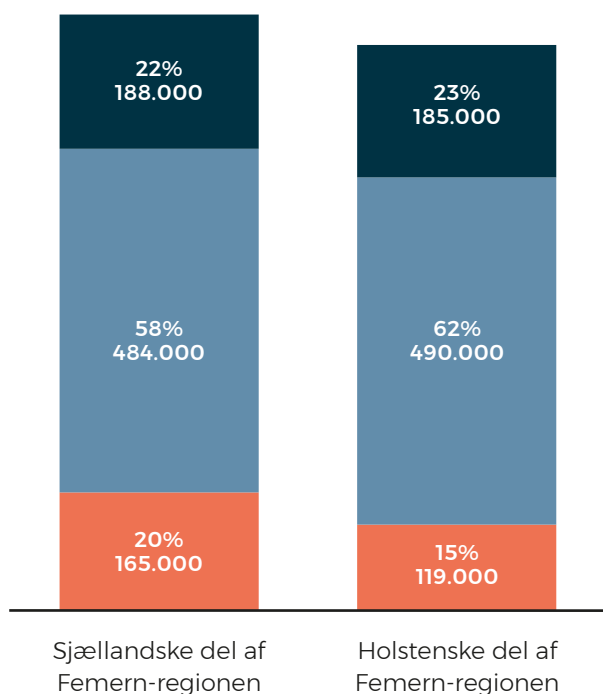
Økonomisk udvikling i Femern Bælt-regionen

Den østlige del af Interreg Deutschland-Danmarks programområde består af Region Sjælland i Danmark og Kreis Ostholstein, Lübeck, Kreis Plön og Kiel i Tyskland. I denne geografi bor ca. 1,6 mio. personer tilsammen, hvoraf knap 1,0 mio. er i den primært erhvervsaktive alder 18-64. fordelt nogenlunde ligeligt på begge sider af bæltet. Denne geografi betegnes i denne rapport som Femern Bælt-regionen, og regionen fungerer i dag i høj grad som økonomiske oplandsregioner til storbyerne på hver sin side af Bæltet: København og Hamborg. De personlige og kommercielle interaktioner på tværs af Bæltet er omvendt i dag mere begrænsede. Den

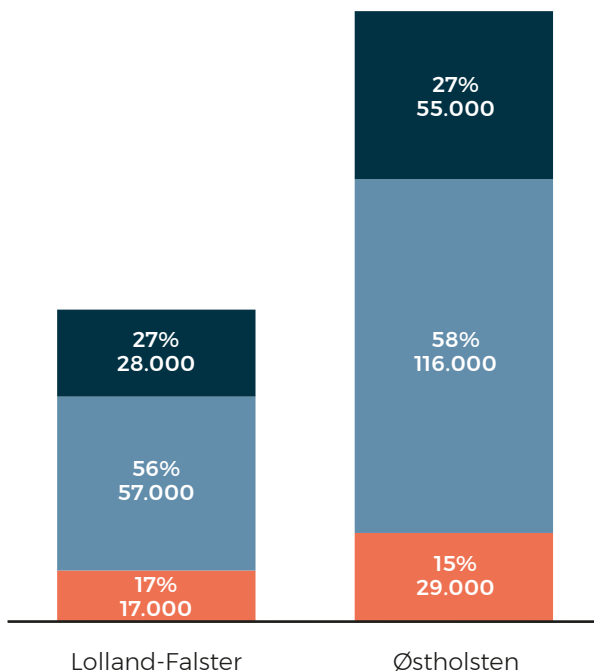
anslåede arbejdsmarkedspendling over Femern Bælt anslås således til at udgøre i underkanten af 1.000 personer, hvilket er betydeligt færre end antallet af arbejdspendlere fra det nære Femern Bælt-opland fra Lolland-Falster og Østholsten til henholdsvis København og Hamborg.

Mens befolkningstæthed i den tyske og danske del af Femern Bælt-regionen svarer nogenlunde til de respektive nationale niveauer, adskiller aldersdemografien sig således at andelen af befolkningen i den primært erhvervsaktive alder (18-64 år) ligger ca. 4 procentpoint lavere end de nationale niveauer.

Antal indbyggere i Femern Bælt-regionen, 2019

Antal indbyggere i det nære Femern Bælt-opland, 2019

■ 65+ årige ■ 18-64-årige ■ 0-17-årige

Kilde: Danmark Statistik og Statistikamt Nord

Det nære opland til den kommende faste forbindelse er relativt tyndt befolket sammenlignet med landene som helhed, og der bor i dag ca. 300.000 personer i området, der dækker Østholsten og Lolland-Falster, og som ligger inden for ca. 60 km afstand af de kommende landanlæg ved Rødbby og Puttgarten.

Der er følgelig også længere mellem virksomheder, vidensinstitutioner og andre aktører i det nære opland til Femern Bælt. De samfundsøkonomiske beregninger, som ligger bag beslutningen om etablering af den faste Femernforbindelse har – af samme årsag – derfor også primært fokus på de økonomiske gevinster på en større geografisk skala, såsom omlodning af trafikstrømme mellem Skandinavien og det europæiske kontinent ved at forkorte afstanden mellem København og Hamborg. Den kommende nye Femern Bælt-region er i det perspektiv derfor lidt en sideeffekt, men samtidig også en stor mulighed for regionen omkring Bæltet til at udvikle sig i udsigten til forandrede geografiske dynamikker.

Erhvervsstrukturen på begge sider af Bæltet er kendetegnet ved en meget stor andel af små og mellemstore virksomheder (SMV'er) suppleret med enkelte store virksomheder. I German-Danish Innovation-projektet er defineret en række styrkepositioner i Femern Bælt-regionens erhvervsliv, som har mulighed for at kunne udnytte de nye potentialer der vil opstå:

- *Transport, logistik og den maritime sektor*
- *Cleantech og grøn økonomi*
- *Life science, pharma og biotech*
- *Fødevarer og agribusiness*
- *Turisme*

Dette er alle områder, hvor erhvervslivet i Femern Bælt-regionen i dag står stærkt og hvor der er potentiale for at udvikle erhvervslivet yderligere gennem øget kommerciel interaktion og vidensspredning i tiden op til at den faste forbindelse under Femern Bælt er etableret.

Økonomisk krise og betydningen heraf

I 2020 er verden og den globale økonomi blevet pludseligt og hårdt ramt af coronakrisen og de økonomiske følger heraf. Det har hurtigt medført stor usikkerhed for mange virksomheder og brancher, og har presset samfundsøkonomien som helhed. Også Tyskland og Danmark forventes at opleve voldsomme økonomiske tilbageslag og recession i 2020, og der er stor usikkerhed om fremtidsudsigterne for mange brancher og for den økonomiske udvikling samlet set. Denne type af økonomisk krise, der er udløst af en uventet global sundhedskrise, er en uvant situation, og det er som følge af manglende historisk referencgrundlag på nuværende tidspunkt derfor svært at komme med grundige prognoser på krisens tidshorisont og omfang. Der eksisterer således ikke nogen nyere eksempler på hvordan økonomien arter sig ved en sådan 'kold' genopstart. Mange banker og øvrige analyseinstitutter peger dog på at såvel Tyskland som Danmark vil opleve et større fald i BNP som følge af coronakrisen end i tiden efter finanskrisen.

Så længe at den sundhedsmæssige krise stadig er aktuel og samfundene og den økonomiske aktivitet er delvist nedlukket, er det dog ganske sikkert at mange virksomheder vil være meget udfordrede. Længden på og omfanget af samfundsnedluknin-

Hyllekrog, Lolland

gerne vil derfor i sagens natur være afgørende for de økonomiske effekter og følgevirkninger af den aktuelle coronakrise. Den utryghed som mange forbrugere oplever som følge af coronakrisen i forhold til såvel sundhedssituationen og den økonomiske situation vil sætte sig betydelige spor i især det private forbrug med sandsynligvis mere opsparing og lavere forbrug af bl.a. oplevelsesgoder som adfærdsøkonomisk effekt, og effekten heraf kan let blive selvforstærkende.

Af umiddelbare følgevirkninger på den økonomiske krise ser vi allerede ordrefald, nedskalering og afskedigelser hos mange virksomheder, og en længerevarende sundhedskrise vil med al sandsynlighed øge omfanget af disse. Samtidig er det allerede nu venteligt at coronakrisen også vil få nogle mere grundlæggende, strukturelle følgevirkninger for økonomien, erhvervsstrukturen og de enkelte virksomheders organisering og prioriteringer. Således vil mange virksomheder sandsynligvis øge deres fokus på emner som kriseberedskab, digitalisering, forsyningsikkerhed og måske også gennemgå deres produktionsprocesser og værdikæder. Det kan i forlængelse heraf være relevant for flere virksomheder af hjemtage en større del af produktionen selv eller finde nye leverandører i nærområdet, så kontrollen over værdikæden øges i usikre tider.

Både den tyske og den danske økonomi kom fra et stærkt udgangspunkt, da coronakrisen indtraf, og begge lande er indtil videre undsluppet de store sundhedsmæssige konsekvenser, som der er set i andre vestlige lande. Dette giver grund til at tro på at virksomhederne i Femern Bælt-regionen generelt set er relativt godt rustede til at kunne stå imod den nuværende krise. Der er selvfølgelig branchemæssige forskelle og samtidig er det vigtigt at pointere at selvom Tyskland og Danmark isoleret set skulle komme fornuftigt gennem den sundheds-

mæssige krise og de økonomiske følgevirkninger nationalt set, så indgår landene i en omfattende international samhandel, og vil ikke kunne undgå at blive påvirket af en global afmatning. På kort sigt vil coronakrisen føre til mindsket samhandel, men med stor sandsynlighed vil denne øges igen i takt med at den globale sundhedskrise aftager.

German-Danish Innovation som springbræt til udvikling

I en situation, hvor samhandlen er for nedadgående, privatforbruget lavt og mange virksomheder er økonomisk pressede, kan skyerne virke mørke. Den nuværende situation kan dog også være en anledning til at tænke innovativt og strategisk på den længere bane, så virksomheden fremtidssikres. I en dagligdag hvor driften fylder mindre end den plejer, er tiden måske netop til at tænke strategisk og langsigtet. Det kan være at virksomheder kan opdage potentielle strategiske partnere med komplementære produkter på den anden side af Femern Bælt, og at virksomhederne kan sælge hinandens varer – måske endda med synergieffekt og mersalg. For andre virksomheder kan det være relevant at gentænke forsyningskæderne til deres produktion og finde nye leverandører i den nære region på den anden side af Bæltet, og for andre er situationen måske bare den rette anledning til at forberede sig på en ny konkurrencesituation og øge sit kendskab til det tysksprogede eller det skandinaviske marked og måske øge sin markedsandel på disse.

German-Danish Innovation står klar til at hjælpe virksomheder på begge sider af Femern Bælt på vej til øget markeds-kendskab og til at finde og indgå nye partnerskaber på tværs.

SEKTORFOKUS:

Logistik og maritime erhverv

Femern Bælt-regionen har en markant styrkeposition inden for logistik og transport, og disse branchers erhvervsmæssige udviklingspotentiale øges samtidig betydeligt med den kommende etablering af den faste forbindelse under Femern Bælt og den dertil knyttede infrastruktur i form af udvidelse af jernbane og motorvejsnettet. Regionens geografiske placering gør den central i logistikstrømme mellem Skandinavien og det europæiske kontinent, og med anlæggelsen af Femern Bælt-tunnelen, vil store dele af vare- og godstransporten mellem Syd- og Vesteuropa og de nordiske lande gå via infrastrukturen i Holsten og på Sjælland. Lige fra Italien i syd til Finland i nord via den såkaldte ScanMed-korridor.

Særligt omkring Kiel, Lübeck og Køge findes i dag stærke logistiske klynger med en stor mængde større virksomheder indenfor logistik- og transportsektoren. Disse er både selvstændige logistik- og transportvirksomheder, og også i høj grad lager- og logistikafdelinger af større internationale virksomheder, der ud fra en placering på Sjælland eller i Holsten servicer et større opland på henholdsvis de nordiske og kontinentale markeder. De store koncentrationer omkring Kiel, Lübeck og Køge skyldes en fordelagtig infrastruktur, der gør områderne ved disse tre byer til vigtige knudepunkter med både motorvejsnet, jernbane og store erhvervshavne, således at lokationer kan servicere både vej-, jernbane og søtransport. Ved Kiel og Lübeck findes kombiterminaler, hvor gods kan omlastes mellem de forskellige transportformer, mens der ligeledes er diskussioner om etablering af en kombiterminal ved Køge. Foruden havnenes transportforbindelse til Østersøområdet og øvrige havne, agerer Kiel samtidig vigtigt servicepunkt ved Kielerkanalen som forbindelse mellem Østersøen og Nordsøens søtransport.

Det er ikke bare logistik og transportområdet, der som følge af den stærke infrastruktur, står stærkt i Femern Bælt-regionen. Omkring regionens større erhvervshavne findes samtidig centre for et maritimt erhvervsliv med et voksende potentiale.

Mange SMV'er inden for såvel fremstilling som servicevirksomhed servicerer både det maritime og det logistiske område, og disse kan på mange måder derfor betragtes som en del af en stor, samlet sektor. Den maritime del af sektoren med skibsfart, skibsbyggeri- og service samt sø- og offshore-teknologi er meget stærkt til stede omkring havneområderne ved Kiel, som spiller en vigtig position i Tysklands samlede maritime sektor. Thyssenkrupp med det tidligere HDW-værft er en stor global spiller, mens maritimt orienterede virksomheder som Caterpillar, German Naval Yards Kiel, Raytheon Anchütz og Color Line alle beskæftiger mere end 500 personer i Kiel. Tysklands store maritime forskningscenter GEOMAR ligger i Kiel, mens den danske søfartsstyrelse har sit hovedkontor ved Korsør Havn på Vestsjælland. I Kiel og Korsør findes også de årligt tilbagevendende maritime kultur- og folkemøder i form af Kieler Woche og Danmarks Maritime Folkemøde. Især Kieler Woche er en kæmpe begivenhed med verdens største regatta og mere end 3 mio. besøgende.

Med etablering af Femern Bælt-forbindelsen og den tilsluttende infrastruktur ændres vilkårene måske især markant i den nære Femern Bælt-region omkring Lolland, Falster, Femern og den yderste del af Vagrien-halvøen, der går fra perifært beliggende områder i dag til få en bedre trafikale forbindelse mod syd og nord og forventes at opleve en meget betydelig vækst i trafikmængden i forhold til det nutidige niveau. Der skal etableres en ny togstation på det sydlige Lolland på linjen mellem København og Hamborg, og motorvejsnettet udvides op gennem Vagrien-halvøen og på Femern samtidig med at jernbanen også udbygges. Det bliver således betydeligt lettere for virksomheder logistisk at kunne servicere et større opland og marked, hvilket kan gøre den nære Femern Bælt-region interessant for virksomheder, der ønsker at servicere Sjælland og Holsten ud fra en samlet lagerlokation. På de længere afstande vil de nuværende logistiske centre i regionen med omlastningsmuligheder mellem transportformerne sandsynligvis være de placeringer, der fortsat vil være stærkest strategisk efter etableringen af forbindelsen under Bæltet.

Kilde: Erhvervshus Sjælland, SDFE,
LVermGeo SH, Erhvervsstyrelsen &
Bundesanzeiger

SEKTORFOKUS:

Cleantech og grøn økonomi

Cleantech og den såkaldte grønne økonomi på klima-, miljø- og energiområdet er en sektor med et stort kommercielt potentiale. Det er samtidig en sektor, der har stor politisk bevågenhed – både nationalt i Danmark og Tyskland, men også i høj grad globalt. Den store bevågenhed skyldes både det erhvervsmæssige potentiale i at være på forkant med teknologier og løsninger, der har mulighed for at få global udbredelse de kommende årtier, og i lige så høj grad politiske prioriteringer med fokus på klima og miljø. Danmark og Nordtyskland har gennem en længere årrække været med helt fremme inden for visse dele af sektoren, bl.a. med udvikling af nye og innovative løsninger og teknologi inden for vedvarende energi, affaldshåndtering og cleantech.

På begge sider af Femern Bælt findes spredt ud over hele regionen en række af mellemstore og store virksomheder, der beskæftiger sig med miljøteknologi, ressourceeffektivitet, energioptimering, vedvarende energi, affaldshåndtering og genanvendelse. Nogle virksomheder har det som deres kerneydelse eller -produkt, men andre har integreret grønne og rene tilgange i deres generelle forretningsmodel. Hele forsynings- og affaldshåndteringsområdet spiller en stor rolle i sektoren på både Sjælland og i Holsten, og der findes ligeledes en række initiativer, som LEE-kontoret i Kiel og DTU Energi ved Roskilde med fokus på vedvarende energi og lagringsteknologier, centret ved den industrielle symbiose i Kalundborg med fokus på ressourceeffektivitet og Ressource City i Næstved med fokus på affalds-

håndtering og cirkulær økonomi, der alle søger at bidrage med viden og inspiration til innovative løsninger inden for sektoren.

Udbygning og servicering af vedvarende energiformer står for et meget betydeligt erhvervsmæssigt potentiale de kommende år. I den østlige del af selve Femern Bælt findes de eksisterende havvindmølleparker Nysted og Rødsand II, mens der længere mod øst i Østersøen findes flere store havvindmølleparker og planer om endnu flere fra såvel dansk, tysk og svensk side. Omkring erhvervshavnene i Femern Bælt-regionen findes mulighed for at virksomheder etablerer produktion eller servicefunktioner til disse parker. I dag findes der produktion af vindmølledele på havnene i Nakskov og Travemünde.

Coronakrisen har store økonomiske konsekvenser og har fået flertallet af europæiske lande, herunder Danmark og Tyskland, til at føre en meget ekspansiv finanspolitik med fokus på at skabe vækst ved at staten stimulerer markedet eller gennem mere direkte støtte til virksomhederne. Sammenfaldende med disse års store politiske bevågenhed på at føre en ansvarlig miljø- og klimapolitik, har der i flere europæiske lande været diskussioner om at gøre dele af den statslige støtte betinget af en øget grad af grøn omstilling, og om at fremrykke store investeringer i grøn energi. Bliver tiltag som disse gennemført, vil det indebære et yderligere øget potentiale for vækst inden for sektoren.

SEKTORFOKUS:

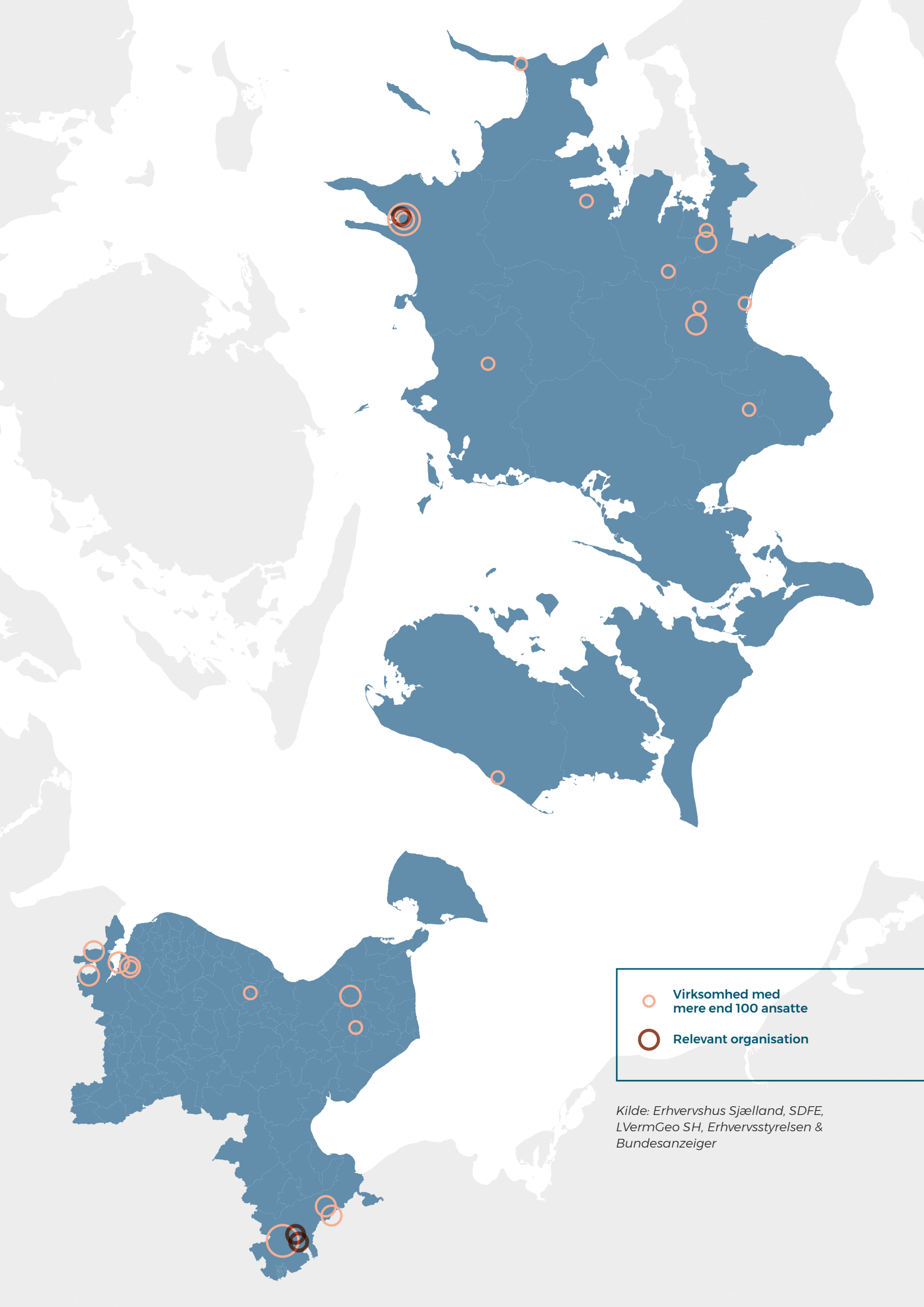
Life science

Den regionale styrkeposition på life science-området dækker over virksomheder, der beskæftiger sig med bioteknologi, medicinalteknologi, lægemiddelfremstilling og sundhed. Det er et af de vigtigste og mest stabile erhverv både i Holsten og på Sjælland, og som står for en betydelig del af beskæftigelsen og ikke mindst den genererede vækst i regionen. Blot tilstedeværelsen af store globale virksomheder som Novo Nordisk og Dräger, der er regionens to største virksomheder målt på medarbejderantal og omsætning, understreger i sig selv at sektoren har betydelig vægt på såvel Sjælland som i Holsten. Foruden disse to helt store er Femern Bælt-regionen også hjemsted for en lang række af andre større virksomheder, såsom Stryker, William Cook, Novozymes, KVP, Sulzer, Ferring, Eppendorf, Thermo Fisher, Unomedical og Lundbeck, der alle er virksomheder med en høj grad af innovation og udviklingsfokus.

Innovation og udvikling er et generelt kendetegn ved life science-sektoren, og som følge heraf er sektoren afhængig af den rette kvalificerede arbejdskraft og samarbejde virksomheder og forskningsinstitutioner imellem. I Femern Bælt-regionen findes især klynger af virksomheder inden for life science omkring Kiel, Lübeck, Kalundborg og Roskilde-Køge – og i samme områder er forsknings- og uddannelsesinstitutionerne og øvrige

sektorindsatser koncentreret. I Lübeck findes BioMedTec Wissenschaftscampus og Medizinisches Laserzentrum, mens Kalundborg er hjemsted for initiativet Biotekbyen Kalundborg. Life science-sektoren i Femern Bælt har samtidig stor fordel af nærheden til de store life-hubs omkring København, Malmø-Lund og Hamborg. Denne nærhed giver øget mulighed for at opbygge vigtige samarbejdsrelationer og for udveksling af viden og medarbejdere. Også hospitalerne udgør en potentielt vigtig samarbejdspartner for en stor del af virksomhederne inden for medicinalteknologi og sundhedsområdet. Her kan innovative tiltag fra virksomhederne få vigtig feedback fra de regionale hospitaler. Forskellen på det danske og tyske sundhedsvæsen, gør det oplagt at Life Science-virksomheder i Femern Bælt-regionen, der ønsker at komme ind på det tyske eller danske marked, indleder samarbejde med aktører i det offentlige eller private sundhedsvæsen på henholdsvis den holstenske eller sjællandske side af Bæltet.

Life science-sektoren har længe været anset som en sektor med et stort erhvervsmæssigt potentiale, og den kommende Femern Bælt-forbindelse kan bidrage til at bringe centrene i Øresundsregionen og Nordtyskland tættere sammen og bidrage til yderligere vækst for virksomhederne i Femern Bælt-regionen. Sektoren er samtidig blandt de, der står stærkest i den nuværende økonomiske krise, blandt andet som følge af det store fokus på sundhed, værnemidler og medicin- og vaccineproduktion. Med det øgede fokus på sundhed, sikkerhed, medicinsk forskning og udvikling vil det med al sandsynlighed være en sektor, vis fokus og erhvervsmæssige potentiale ikke vil mindskes de kommende årtier.

○ Virksomhed med mere end 100 ansatte

○ Relevant organisation

Kilde: Erhvervshus Sjælland, SDFE, LVerGeo SH, Erhvervsstyrelsen & Bundesanzeiger

SEKTORFOKUS:

Fødevarer og agribusiness

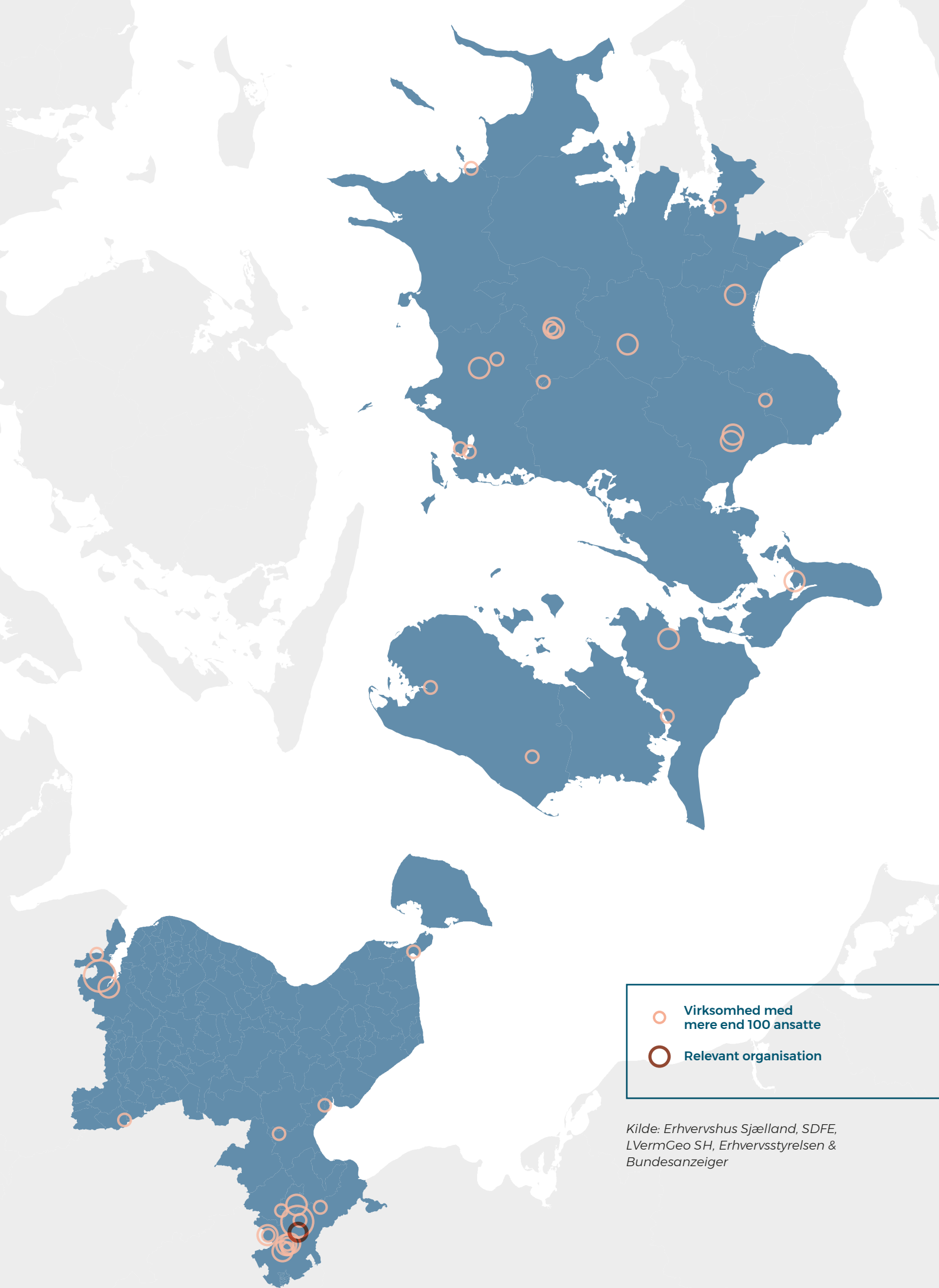
Femern Bælt-regionen er på begge sider af Bæltet en region som gennem flere hundrede år har været præget af en betydelig landbrugssektor, hvilket bl.a. hænger sammen med kvaliteten af landbrugsjorden,

der er klassificeret højere end i det gennemsnitlige niveau i Danmark og Tyskland. Dette understreges af, at af det samlede areal på godt 10.000 km² i Femern Bælt-regionen anvendes ca. 6.600 til landbruget. Denne andel på 65,5%, der er den samme på begge sider er Bæltet, er den højeste i både Danmark og Tyskland kun overgået af den slesvigske del af Schleswig-Holstein. Foruden en international konkurrencedygtig primærproduktion er der gennem årene vokset en stor sektor omkring specialiseret fødevareproduktion og dertilhørende industri og service op. Det drejer sig om virksomheder inden for værdikæden fra jord til bord inklusive støtteerhverv, hvilket indbefatter alt fra dyrlæger over forarbejdning og forædling, og til produktion af emballage, produktion af maskiner og agentur- og engroshandel.

Fødevare- og agrosektorens virksomheder er placeret spredt over det meste af Sjælland og Holsten. Sektorens større virksomheder er især fremstillingsvirksomheder. Lübeck er et meget stort centrum for fødevareforarbejdning og er hjemsted for en lang række store virksomheder, mens de største agrovirksomheder på Sjælland især er

koncentreret omkring Midt-, Vest- og Sydsjælland samt Lolland-Falster. Lolland er samtidig vært for det årlige danske folkemøde om madkultur og fødevaresystemer, Madens Folkemøde, mens food-Regio-klyngeinitiativet for fødevare- og agrosektoren i Slesvig-Holsten er lokaliseret i Lübeck.

Mange af Femern Bælt-regionens fødevarevirksomheder er store og har brands, der allerede er velkendte blandt forbrugere i såvel Skandinavien som på det tyske marked. Men med etableringen af den faste Femern Bælt-forbindelsen vil der opstå forbedret mulighed for at flere af regionens lidt mindre fødevare- og agribusiness-SMV'er også kan etablere sig på markedet i henholdsvis Tyskland eller Skandinavien. På begge sider af Femern Bælt er fødevare- og agrosektoren langt fremme med innovative produktionsmetoder og støttefunktioner og de har typisk et stærkt kendskab til deres lokale marked – forstået som henholdsvis det skandinaviske eller det tyske. Femern Bælt-forbindelse øger muligheden for at virksomheder kan deltage i grænseoverskridende samarbejder på tværs af Bæltet og herved få adgang til både innovative løsninger og lokalmarkedskendskab til forbrugernes fødevarepræferencer.

Kilde: Erhvervshus Sjælland, SDFE, LVerGeo SH, Erhvervsstyrelsen & Bundesanzeiger

SEKTORFOKUS:

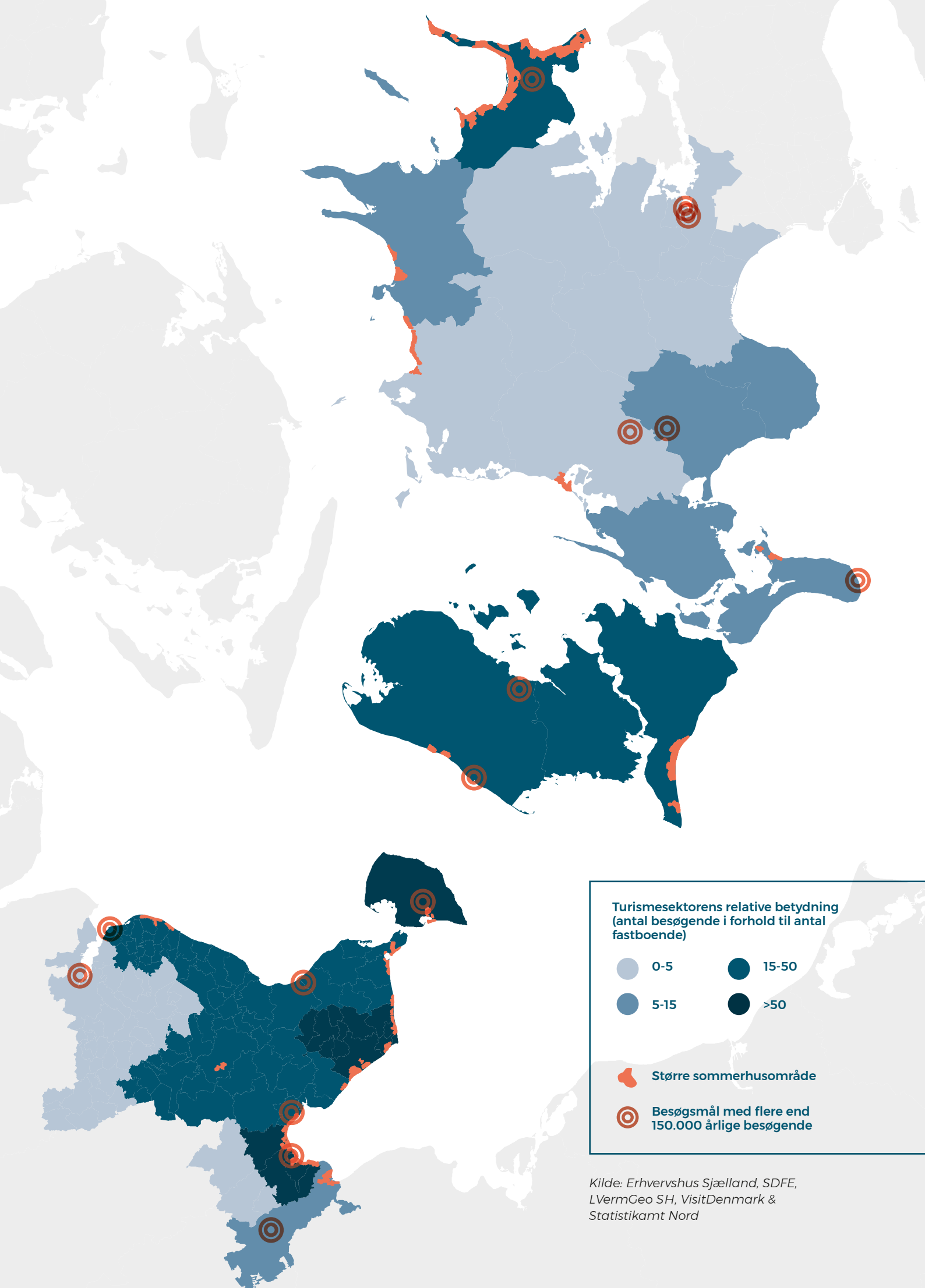
Turismebranchen

Turismebranchen er udpeget som en af Femern Bælt-regionens branchemæssige styrkepositioner, og for flere dele af regionen har branchen meget stor betydning for økonomien og især for beskæftigelsen. Overnatningsstatistikkerne fra 2019 viser at regionen samlet set havde mere end 15 mio. årlige overnatninger, hvoraf to tredjedel var i Holsten og den sidste tredjedel i Region Sjælland. 2019 var i mange områder i Femern Bælt-regionen et rekordår. Turismebranchen i Femern Bælt-regionen er i stort omfang trukket af attraktive kystdestinationer ved Østersøen, Storebælt og Kattegat og kun i mindre grad af byturisme. Bl.a. som følge heraf henter turismebranchen i Femern Bælt-regionen over halvdelen af sin årlige omsætning i løbet af tre sommermåneder. Regionen er hjemsted for flere store besøgsmaal, herunder tre UNESCO-verdensarvsudpegninger i form af Hansestad Lübeck, Roskilde Domkirke og Stevns Klint.

Turisme- og oplevelsesvirksomheder er måske den branche af alle, der er hårdest ramt af coronakrisen. På kort sigt har krisen og de indførte sundhedsmæssige forholdsregler i hvert fald betydet at de fleste turismevirksomheder og -områder har oplevet et stort fald i omsætningen. Hoteller og konference-

centre er alle ramt af aflysninger og store regionale tilskuerbegivenheder som Kieler Regattaen og Roskilde Festival aflyses i 2020.

Det er dog endnu for tidligt at vurdere de længe-revarende konsekvenser for turismen i Femern Bælt-regionen. For de virksomheder, som kan stå imod i den hårde tid, kan krisens følgevirkninger meget vel bringe nye muligheder med sig. Ligeså vel som at globale produktionsprocesser er pressede af krisen og de mange nedlukninger, vil de globale turiststrømme også meget vel kunne blive ændrede som følge af nedlukninger, rejserestriktioner, nedskaleret flytrafik og generel forbrugerutryghed. Så længe sundhedskrisen fortsat er aktuel, vil mange forbrugere sandsynligvis fravælge flyrejser og andre rejseformer, der kræver nær fysisk kontakt med mange andre mennesker. Rejseaktiviteten vil i det hele taget nok falde, bl.a. som følge af generel forbrugerutryghed, men det er sandsynligt at visse ferieformer vil stå stærkere. Ferie i eget feriehus eller -lejlighed i naturnære omgivelser, som man kan køre til i egen bil bliver mere attraktivt i en sådan situation som den aktuelle, og for nogle turismeaktører i Femern Bælt-regionen er der således nu mulighed for at gribe momentum og sikre øget attraktivitet på sigt også. Hvor de førstnævnte elementer med nedlukninger og rejserestriktioner sandsynligvis vil opleve en normalisering i løbet af en sæsons tid, er det samtidig forventeligt at coronakrisen vil få en længerevarende effekt på turisternes prioritering af tryghed og dermed valg af rejsedestination. Så sent som i slutningen af 2019 pegede *The Travel & Tourism Competitiveness Report (TTCR)* således på at landes evne til at håndtere alvorlige sygdomsudbrud har stor betydning

for i hvilket omfang deres turismesektor vil blive påvirket af disse udbrud. Baseret på undersøgelser af tidligere alvorlige sygdomsudbrud de seneste 20 år (Ebola, Zika, SARS, MERS-CoV, H1N1 etc.) kunne ses at smitteramte lande meget hurtigt oplever et stort fald i turismeomsætningen med store konsekvenser for hele sektoren. Således faldt turismens værdiskabelse med 40-50% i Hong Kong og Singapore, der var blandt de hårdest SARS-ramte lande, i årene 2002-2004.

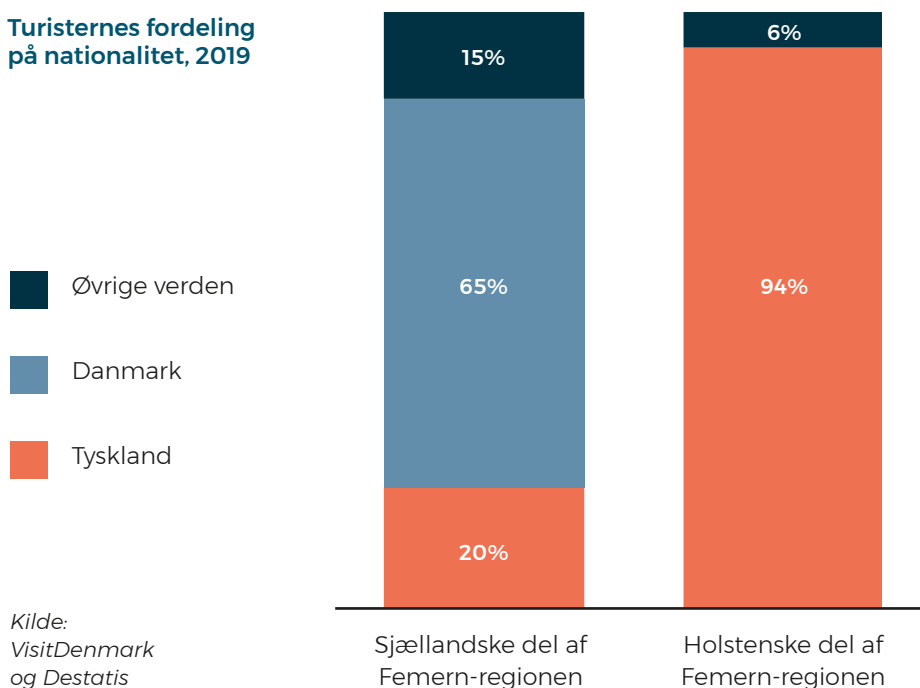
Med COVID-19 er det en pandemi, som rammer hele verdens turisme mere eller mindre samtidig. Derfor er det også usikkerhed om hvordan de enkelte landes turisme påvirkes på kort og længere sigt, men en opprioritering af sundhedsmæssig tryghed blandt turismeforbrugere er en sandsynlig trend, der taler til Femern Bælt-regionens turismesektors fordel. Således vurderes Tyskland at være helt i top blandt 140 lande i TCCR's sundhedsrangering i 2019. Danmark og flertallet af europæiske lande sammen rangerer ligeledes højt sammen med lande som Japan, Sydkorea og Australien.

En anden sandsynlig trend der i høj grad kan være til Femern Bælt-regionens turismesektors fordel, er et øget fokus på ferie i det nære. Tyskland har det største udenlandske turismeforbrug af alle lande i verden og selvom der også kommer mange turister den anden vej, er Tyskland stor nettoeksportør af turister og medfølgende omsætning. Hvis en større

andel af de tyske turister der normalvis rejser til feriedestinationer længere væk, de kommende år i stedet vælger af holde ferie langs Østersøkysten vil det have stor betydning for turismesektoren i Femern Bælt-regionen. Så selvom turismen i 2020 sandsynligvis vil blive hårdt mærket af coronakrisen, kan trygge destinationer i lande som Tyskland og Danmark være ekstra attraktive og for Femern Bælt-regionens turismevirksomheder og regionens turismesektor som helhed kan der være et meget stort potentiale i at udvikle nærmarkedsstrategierne og opdyrke dette potentiale de kommende år. Med udsigten til den kommende faste forbindelse under Femern Bælt, er det samtidig en mulighed for at Ostsee-Holstein-Tourismus og Østdansk Turisme på nogle områder med fordel kan samarbejde om en fælles markedsføring af regionens muligheder på begge sider af Bæltet for at tiltrække flere turister.

Hvis de tyske og danske turister fortsætter med at komme til Femern Bælt-regionens turismeområder, betyder det mindre for turismen i regionen, hvis turister fra andre lande skulle undlade at komme. I 2019 stod tyskere således for 94% af turismeovernatningerne i Slesvig-Holsten, mens udlændinge blot stod for 6%. I Region Sjælland stod danskere for 65%, tyskere for 20% og øvrige udlændinge for 15%.

Turisternes fordeling på nationalitet, 2019

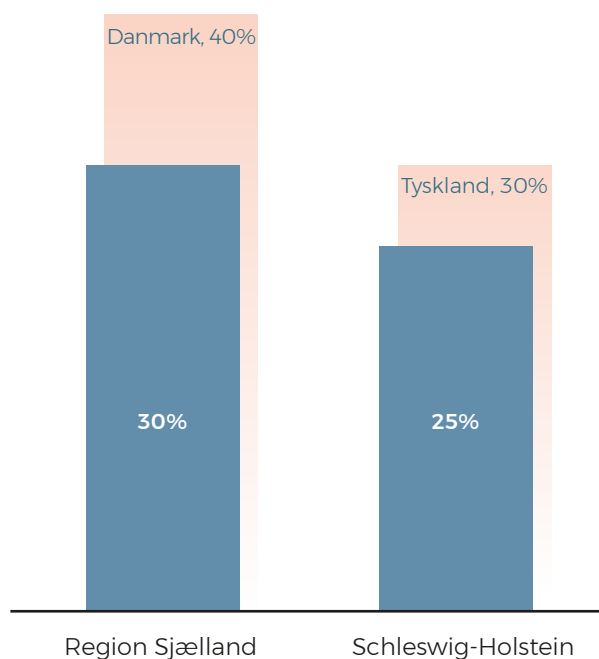

Uddannelse, forskning og innovation

Femern Bælt-regionens erhvervsstruktur med en stærk position inden for bl.a. fremstilling og landbrug afspejler regionens geografi som hovedsageligt rural og periurban. Uddannelsesniveauet blandt de beskæftigede i Femern Bælt-regionen afspejler ligeledes den primært periurbane erhvervsstruktur, idet andelen af befolkningen i alderen 25-64 år, der har en videregående uddannelse, er lavere i region Sjælland og Schleswig-Holstein end i Danmark og Tyskland som helhed. Således har henholdsvis 30% og 25% af de 25-64-årige i Region Sjælland og i Schleswig-Holstein en videregående uddannelse mod 40% og 30% på landsplan i Danmark og Tyskland. Regionalt set er denne andel primært høj ved København, Hamborg, Berlin og München, mens uddannelsesniveauet i Femern Bælt-regionen ligger nærmere niveauet i de øvrige dele af Danmark og Tyskland.

Der findes en lang række uddannelsesinstitutioner på Sjælland og i Holsten, som udbyder videregående uddannelser. Både Kiel og Lübeck er gamle universitetsbyer med såvel klassiske som tekniske universiteter samt højere kunstneriske læreanstalter, mens der på Sjælland findes universitet i Roskilde. Derudover findes der spredt ud over hele geografien i regionen en lang række af uddannelsesinstitutioner, som udbyder korte og mellemlange videregående uddannelser. Den spredte beliggenhed af disse er vigtige for regionens virksomheder, da det forbedrer virksomhedernes muligheder for at tiltrække den rette kvalificerede arbejdskraft i nærområdet, som er af stor betydning for virksomhedernes produktivitet. På disse udbydes oftest erhvervsrettede og tekniske uddannelser, der sigter mod den lokale og regionale erhvervsstruktur – således udbydes fx uddannelser inden for bioteknologi i Kalund-

Andel af befolkningen i alderen 25-64 år med en videregående uddannelse, 2019

Kilde:
Eurostat

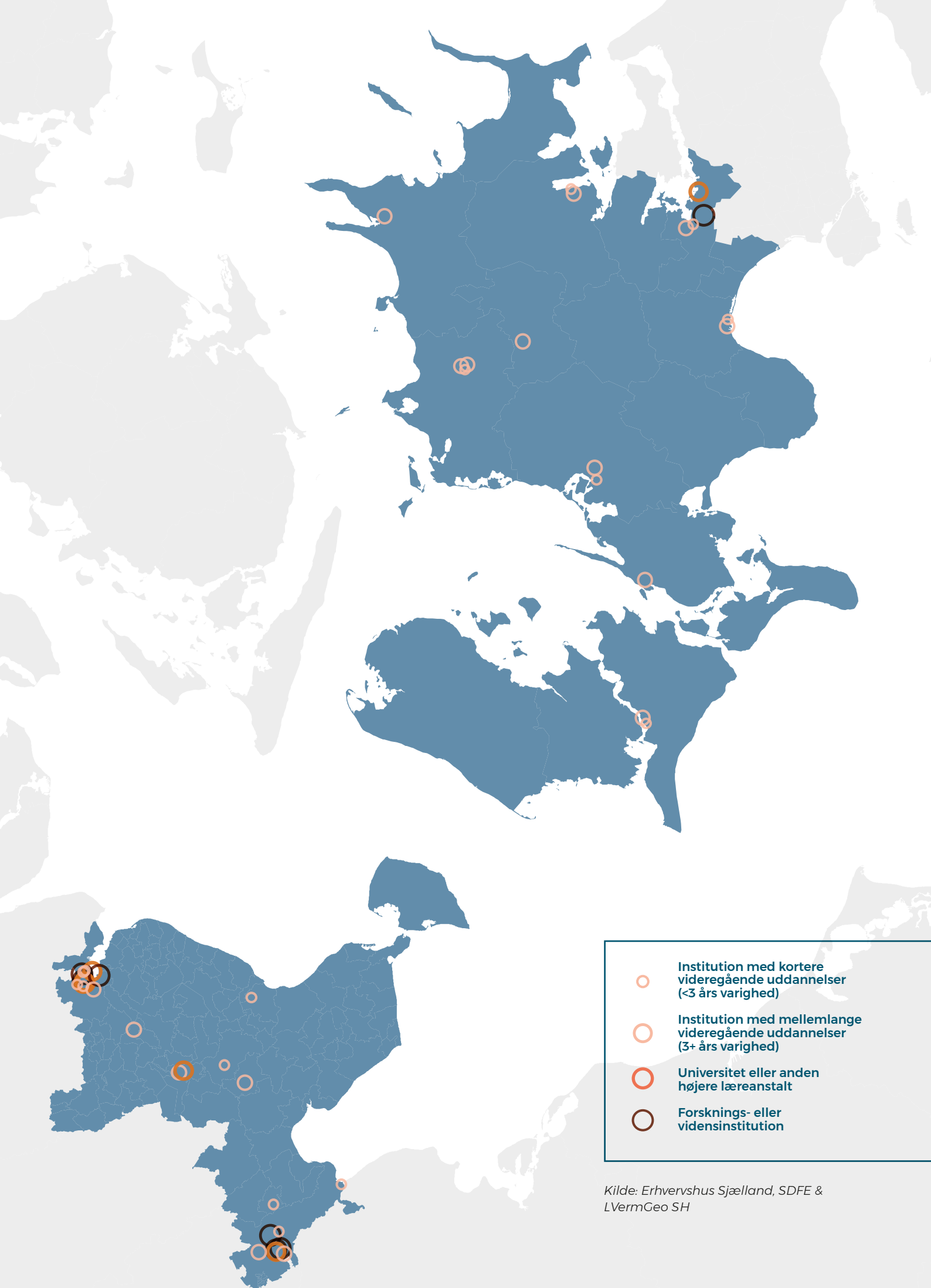

borg, hvor der findes flere store virksomheder inden for Life Science-sektoren.

Fra uddannelsesinstitutionerne og især fra universiteterne kommer vigtige bidrag til ny teknologi og innovative løsninger i virksomhederne, hvilket bidrager til virksomhedernes produktivitet og konkurrenceevne. Samtidig findes der i regionen en lang række af øvrige forsknings- og vidensinstitutioner med specialiseret viden inden for et givent område og en ekspertise der typisk rækker ud over Femern Bælt-regionens geografi. Disse er bl.a. IFW, GEOMAR, IPN, ZBW og MRI i Kiel, Max-Planck-Institutet i Plön, Fraunhofer EMB i Lübeck samt DTU Energi og Link ved Roskilde. Denne specialviden samt den anvendte forskning fra især de tekniske universiteter, kan være relevant for innovative virksomheder i regionen at indtræde i samarbejder omkring. Virksomhedernes investeringer i forskning

og udvikling ligger i gennemsnit betydeligt lavere på Sjælland og i Holsten end landsniveauerne i Danmark og Tyskland, og den øgede tilgængelighed til innovationssamarbejder på den anden side af Bæltet som følge af Femern-forbindelsen og et øget regionalt samarbejde Sjælland og Holsten imellem, kan derfor være en kærkommen lejlighed for en virksomhed til at søge nye teknologier og innovative løsninger, der kan udvikle forretningen. For at dette kan lykkes er det vigtigt at vidensinstitutionerne i Femern Bælt-regionen ikke udelukkende arbejder såkaldt udbudsdrævent med innovation, men at de har fokus på hvad der efterspørges i erhvervslivet. En nylig undersøgelse fra innovationssamarbejder mellem vidensinstitutioner og virksomheder i Øresundsregionen viser at dette kan være svært, og at der er en tendens til for vidensinstitutionerne at tager udgangspunkt i egne videnstilbud, når de er i kontakt med virksomhederne.

Digitalisering er i dag ofte hoveddrivkraften til skabelsen af nye teknologier og innovative løsninger. I og omkring Kiel findes en stærk klynge af virksomheder inden for det digitale område, og byen er også hjemsted for klyngeorganisationen DiWiSH. Virksomhederne i de digitale brancher arbejder ofte sektorovergribende og kan have berøring med såvel logistik, den maritime sektor, agribusiness, som cleantech- og life science-sektorerne. Ofte kan digitale virksomheder således også bidrage som brobygger med løsninger i spændingsfeltet mellem flere sektorer. Der er en høj grad af digitalisering i ikke mindst den offentlige sektor i Danmark, hvorfor holstenske virksomheder inden for digitalisering kan have et stort forretningspotentiale ved at etablere samarbejder på Sjælland og tage del af nærmarkedet på den anden side af Bæltet.

Perspektiver

Mange virksomheder på Sjælland og i Holsten har oplevet en forandring af deres hverdag og forretning som følge af de nuværende coronakrise, og skal måske til at tilpasse deres forretningsmodel til længerevarende forandrede vilkår hvad angår forsyningskæder, forbrugeradfærd eller andet. Den kommende tunnel under Femern Bælt kan ligeledes give virksomheder anledning til at overveje, hvad den eventuelt kan bringe med sig af muligheder og udfordringer for deres forretning. For de fleste virksomheder kan det komme til at betyde øget konkurrence, men også stort potentiale for at øge sin tilstedeværelse på et måske nyt marked.

Forbindelsen vil forventeligt bringe to regioner, hvor den kommercielle interaktion i dag kun er af mindre omfang, tættere sammen. Men i hvor høj grad der vil opstå en samlet grænseregion omkring Bæltet, er svært at komme med et præcist bud på, og vil bl.a. afhænge af udviklingen i de kommende år i tiden op til færdiggørelsen af den faste forbindelse og den tilknyttede infrastruktur. Der er store potentialer for erhvervsudviklingen på Sjælland og i Holsten – især, men ikke kun, i de sektorer, der er beskrevet nærmere på de foregående sider.

Der findes to andre eksempler fra de seneste 25 år på europæiske grænseregioner, der blev bragt tættere sammen med etableringen af en fast forbindelse,

nemlig Transmanche-regionen omkring Kent og Nord-Pas-de-Calais ved Eurotunnelen og Øresunds-regionen. Derudover findes der erfaring med dansk-tysk grænsesamarbejde i den slesvigsk-sønderjyske grænseregion. Disse tre regioner kan tilsammen og på hver sin vis tjene som relevant sammenligningsgrundlag for perspektiverne for den kommende udvikling omkring Femern Bælt. Fælles for disse tre grænseregioner er at den økonomiske aktivitet, erhvervsstrukturerne og arbejdsmarkedsdynamikkerne primært orienterer væk fra grænseområdet mod centre på hver sin side af grænsen, og det vil med al sandsynlighed også blive tilfældet i Femern Bælt-regionen.

I Transmanche-regionen omkring Kent i Storbritannien og Nord-Pas-de-Calais i Frankrig blev Eurotunnelen etableret i 1994. Bevæggrunden for etableringen var ligesom i tilfældet med Femern-forbindelsen ikke primært fokus på det nære opland, men i stedet på at forbinde især London på den ene side med Paris og de store byer i Benelux på den anden side. Forbindelsen blev etableret som udelukkende en togforbindelse, og den forbedrede infrastruktur med hurtig forbindelse til store byer som London, Paris og Bruxelles har været med til at skabe udvikling i regionens arbejdsmarked og erhvervsliv. Integrationsen mellem Kent og Nord-Pas-de-Calais har dog

Flügge, Femern

været relativt begrænset. Dette skyldes givetvis at arbejdsmarkedssystemerne og kulturerne i Frankrig og Storbritannien er ret forskellige og at Storbritannien ikke har været med i Schengen-samarbejdet samt at den faste forbindelse ikke har vejtrafik. Det bor ca. 2,2 mio. personer i det nære grænseopland 50 km. fra Eurotunnelen, hvilket er ca. 16 gange så stort som ved Femern Bælt. At der med dette store befolkningsgrundlag alligevel ikke har været større integration på tværs, vidner om at en sådan ikke nødvendigvis kommer af sig selv efter etablering af en ny fast forbindelse.

I Øresundsregionen blev Øresundsbroen åbnet i 2000 og regionen gik dermed fra at være forbundet med færger til at have en fast forbindelse. I forhold til Femern Bælt-regionen, har Øresundsregionen den betydelige forskel at forbindelsen forbinder to større byer og har en befolkning på ca. 2,1 mio. personer i det nære grænseopland 50 km. fra forbindelsen. Dette er ca. 15 gange så mange personer, som der i dag bor i det nære opland til Femern-forbindelsen. De sproglige og kulturelle barrierer mellem Sjælland og Skåne er samtidig ganske overkommelige for mange i Øresundsregionen. Alligevel gik integrationen langsomt de første par år. Den langsomme opstart i årene efter åbningen skyldes især manglende integration mellem regler og arbejdsmarkedssystemer på begge sider er Sundet. Siden

har integrationen udviklet sig hurtigt, og inden for flere sektorer er regionen omkring Øresund i dag at betragte en samlet funktionel erhvervs- og arbejdsmarkedsregion.

Grænseregionen Sønderjylland-Sydslesvig er naturligvis interessant som perspektiv for Femern Bælt-regionen, men en lige så høj grad af arbejdsmarkeds-mæssig integration, vil der sandsynligvis ikke opstå omkring Femern Bælt. Først og fremmest er det nære grænseopland i den sønderjyske-slesvigske grænseregion ca. 5 gange større end ved Femern Bælt, indbefatter mange grænseovergange, der ikke er afgiftsbelagte, og derudover har der i mange år eksisteret et kulturelt og delvist sprogligt fællesskab på begge sider af den land-faste grænse samt større mindretalssamfund, som borger for en mere gnidningsfri erhvervsintegration på tværs af grænsen. Potentialet for samarbejde og integration i Femern Bælt-regionen kan vise sig at drage stor fordel af det eksisterende sammenarbejde i den sønderjysk-slesvigske grænseregion, hvor de mange års kommerciel interaktion og et grænseoverskridende arbejdsmarked har betydet, at der løbende har fundet en samordning af arbejdsmarkedssystemer og -regler sted Danmark og Tyskland imellem.

Information om deltagelse i GDI

Mange SMV'er nord og syd for den kommende faste forbindelse under Femern Bælt har i dag ikke nødvendigvis meget kontakt og samarbejde med virksomheder eller andre aktører på den anden side af Bæltet. Formålet med projektet German-Danish Innovation (GDI) er at fremme det økonomiske samarbejde på tværs af Femern Bælt, for derigennem at gøre området til et mere attraktivt erhvervsområde. Dette skal bidrage til at tiltrække investeringer, virksomheder og bosætning, så områderne opnår positiv økonomisk og socioøkonomisk udvikling.

Projektet vil helt konkret bringe virksomheder sammen, der har interesse i at udvikle deres samarbejde på tværs af grænsen. Der kan være tekniske og juridiske vanskeligheder ved at sælge og købe varer og tjenesteydelser på tværs af kulturer og sprog, og derfor vil projektet samarbejde med både videns- og forskningsinstitutioner samt uafhængige eksperter, som kan hjælpe virksomhederne i gang – eller hjælpe de virksomheder videre, der allerede er i gang.

Indsatsen er koncentreret i perioden 2020-2022, og virksomheder, der er interesserede i at høre mere om de fremadrettede muligheder for dem, kan tage kontakt til en følgende virksomhedskonsulenter blandt projektpartnerne:

Steffen Leth Møller

Erhvervshus Sjælland
Telefon: +45 61884630
Mail: stm@ehsj.dk

Camilla Steen

Business Lolland-Falster
Telefon: +45 24878783
Mail: cs@businesslf.dk

Robert P. Perz

Dansk Industri
Telefon: +45 33773380 / +49 151-54645859
Mail: ropp@di.dk

Dr. Barbara Weig

Kieler Wirtschaftsförderung
Telefon: +49 431-2484136
Mail: bweig@kiwi-kiel.de

Niclas Apitz

Technikzentrum Lübeck
Telefon: +49 451-3909972
Mail: apitz@tzt.de

Janet Asefpoor

Wirtschaftsförderung Lübeck
Telefon: +49 451-7988862
Mail: asefpoor@luebeck.org

Wirtschaftsförderung LÜBECK GmbH

Det er et krav at den deltagende virksomhed er indstillet på at samarbejde med en eller flere (eventuelt skiftende) partnere på den anden side af Bæltet. Det er virksomheden selv, der definerer hvilken partner den mener, der er brug for. Projekt-partnerne der står bag GDI-projektet, vil så arbejde på at finde det bedst mulige match. Der kan være brug for, at produkter eller services udvikles og forbedres for at være konkurrencedygtige. Der kan også være tale om, at særlige godkendelser og tilladelser skal være på plads – og projektet kan også hjælpe ved at trække på myndigheder og juridisk ekspertise, som projektpartnerne har – eller kan tilkøbe.

De deltagende virksomheder i GDI-projektet vil blive tilbudt:

1. Indledende individuel samtale om virksomhedens tanker, ideer eller planer om eksport/import.
2. Deltagelse i en afklarende workshop med oplæg om/fra henholdsvis Tyskland eller Danmark og fra eksperter der har indgående kendskab til det tyske eller danske marked
3. En konkret plan for de næste skridt virksomheden kan tage for at arbejde videre med Tyskland eller Danmark som eksportmarked eller samarbejdsland.
4. Et innovationsforløb, der udvikler den eller de dele af produktet/ydelsen, der skal tilpasses det nye marked.
5. GDI-projektet sørger for at virksomheden får et godt møde med sin partner, og deltager også i det eller de første møder, alt efter behov.

Erhvervshus Sjælland, juni 2020
german-danish-innovation.eu

For yderligere information, kontakt:

Morten Pristed

Projektleder German-Danish Innovation

Telefon: +4561884627

Mail: mpr@ehsj.dk

Interreg
Deutschland - Danmark

**GERMAN
DANISH
INNOVATION**